

Отримано: 4 травня 2018 р.

Прорецензовано: 29 травня 2018 р.

Прийнято до друку: 1 червня 2018 р.

e-mail: annabotik@gmail.com

DOI: 10.25264/2519-2558-2018-2(70)-224-227

Ус Г. Г. З історії становлення української термінології сімейного права: терміноодиночці кодексу законів про родину, опіку та подружжя і про акти громадянського стану 1926 року. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острого: Вид-во НаУОА, 2018. Вип. 2(70), червень. С. 224–227.

УДК: 811.161.2'37:001.4

Ус Ганна Григорівна,

пошукачка кафедри української мови

Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

З ІСТОРІЇ СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ СІМЕЙНОГО ПРАВА: ТЕРМІНООДИНОЧЦІ КОДЕКСУ ЗАКОНІВ ПРО РОДИНУ, ОПІКУ ТА ПОДРУЖЖЯ І ПРО АКТИ ГРОМАДЯНСЬКОГО СТАНУ 1926 РОКУ

У статті розглянуто формування української термінології сімейного права на прикладі терміноодиночці Кодексу законів про родину, опіку та подружжя і про акти громадянського стану 1926 р. Відзначено особливості відображення Кодексом 1926 року мовних та позамовних детермінант розвитку української літературної мови. Звернуто увагу на неоднорідність складу термінології родинно-подружнього права та наявність термінів-варіантів.

Ключові слова: кодекс, термін, термінологічна лексика, терміногрупа, норма, кодифікація, термінологія сімейного права.

Ус Анна Григорьевна,

соискатель кафедры украинского языка

Харьковского национального университета имени В. Н. Каразина

К ИСТОРИИ СТАНОВЛЕНИЯ УКРАИНСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ СЕМЕЙНОГО ПРАВА: ТЕРМИНООДИНОЧЦЫ КОДЕКСА ЗАКОНОВ ПРО СЕМЬЮ, ОПЕКУ И БРАК И ОБ АКТАХ ГРАЖДАНСКОГО СОСТОЯНИЯ 1926 ГОДА

В статье рассмотрено формирование украинской терминологии семейного права на примере терминоодиночцы Кодекса законов про семью, опеку и брак и об актах гражданского состояния 1926 г. Отмечено особенности отображения Кодексом 1926 г. языковых и внеязыковых детерминант развития украинского литературного языка. Обращено внимание на неоднородность состава терминологии семейно-брачного права и наличие терминов-вариантов.

Ключевые слова: кодекс, термин, терминологическая лексика, терминогруппа, норма, кодификация, терминология семейного права.

Ganna Us,

candidate of the Department of Ukrainian language

Kharkiv National University named after V.N. Karazin

FROM THE FORMATION HISTORY OF THE UKRAINIAN TERMINOLOGY OF FAMILY LAW: TERMINOLOGY OF THE FAMILY, GUARDIANSHIP AND MARRIAGE LAW AND ACTS OF CIVIL STATUS OF 1926

The article considers formation ways of Ukrainian terminology of family law on the example of the term-units of the Family Code, guardianship and marriage and on acts of civil status in 1926 in the projection on its following editions (1938, 1940) and the current Family Code of Ukraine (2004). Based on the "Russian-Ukrainian Dictionary of Legal language" ed. A. Krymsky (1926) and the studios of lawyers of the early 20th century the body of the family and marriage law terms was established. It forms five basic term groups on a thematic principle: "Partner of family relationships"; "Guardianship"; "State institutions and organization"; "Marriage"; "Missing or deceased person". It is noted that the Code of 1926 reflects linguistic and extra-linguistic trends of the time.

The thesis is formulated about the time of "Ukrainization" which played an important role in the foundation and development of the Ukrainian literature language and terminology, in particular the terminology of family law and marriage law. The code language of 1926 reflects the spelling, derivational and grammatical norms of the day which were recorded by Ukrainian orthography (1929). The attention is concentrated on the heterogeneity of the family-marital law term composition, which was formed mainly due to the influence of the general legal, civil, criminal law terms as well as stylistically marked vocabulary, which is a component of analytical term units.

The Code is rich on term-variants, the most numerous group of which is composed of word-forming, semantic and lexical terms-variants. Phonetic and grammatical term variants are also recorded in the Code text of 1926. The main attention is focused on the gradual change in the language of the Code of 1926 sequence editions (1938, 1940), which occurred due to the adaptation of the Ukrainian language norms to Russian.

Key words: code, term, terminological lexis, term group, norm, codification, terminology of family law.

Термінологія сімейного права – один із найдавніших шарів спеціальної лексики української мови, яка виявляє надзвичайну історичну тяглість. Важливим етапом розвитку означеної термінолексики є 20-30-ті роки минулого століття. Саме в цей період був прийнятий Кодекс Законів про родину, опіку та подружжя і про акти громадянського стану в редакціях 1919 та 1926 років. (далі – Кодекс) [10], що справив неабиякий вплив на її нормування та кодифікування.

На жаль, у зв'язку з громадянською війною, Кодекс 1919 р. не набув чинності (В. Гопанчук [5], М. Дякович [6, с. 39]), тому першим офіційним документом у галузі родинного права став Кодекс 1926 року. Він складається з п'яти відділів: «Родина»; «Опіка та піклувальство»; «Подружжя»; «Право громадян змінювати свої прізвища та ім'я»; «Визнання особи за безвісно-відсутню або померлу»; Додатку № 1 «Устава про реєстрацію актів громадянського стану»; Додатку № 2 «По-

рядок огляду душевно-хворих та недоумних за для настановлення опіки над ними» та «Абетково-предметового покажчика» термінів. Загальний обсяг тексту документа – 86 сторінок.

В українському термінознавстві це джерело, важливе для виявлення особливостей формування української терміносистеми сімейного права, практично залишилося поза увагою науковців. Перелік слів та словосполучень, уживаних в Кодексі, знаходимо лише в підручнику З. Ромовської, причому автор обгрунтовує необхідність подання інформації про склад спеціальної лексики Кодексу тим, «щоб сучасний читач міг зробити власні судження щодо розвитку законодавчої термінології в Україні» [14, с. 25].

У своїй роботі ставимо за мету описати загальний склад терміноодиниць Кодексу 1926 р., розподіливши їх на терміногрупи за номінованими базовими поняттями, і здійснити аналіз виявлених термінів в контексті тогочасної термінографічної практики в проекції на сучасну ТСП. Зважаючи на зміст документа та студії правників початку ХХ ст. (В. Бошко [1], Г. Железнодорожський [7; 8; 9]), вважаємо за доцільне, аналізуючи текст Кодексу, говорити про термінологію родинно-подружнього права (далі – ТРПП), що пояснюється наявністю в ній ядерних терміноодиниць родина та подружжя (у значенні *шлюб*).

Із лінгвістичного погляду Кодекс 1926 р. показовий тим, що максимально репрезентує питомі українські словоформи, які відповідали лексичним, граматичним і правописним нормам, відбитим у «харківському» правописі. Чинність кодексу припала на ту добу, що отримала назву «українізація», яка сприяла, за висловом Ю. Шевельова, «очищенню української літературної мови від намулу, регламентації її, відкиненню того, що засмітило її протягом попередніх років потужно-швидкого, але більш-менш стихійного розвитку» [17, с. 520]. Бурхливий розвиток української літературної мови, який тривав упродовж 1923-1929 років. [17, с. 513], дав поштовх для оформлення суто українських правописних норм (Український правопис 1928 р.).

На цьому тлі активно розвивалася термінологія. Ю. Шевельов, характеризуючи підходи науковців до термінознавчої діяльності 20-30 рр. ХХ ст., зазначає, що «терміни встановлювалися з історичних або діалектологічних джерел, причому широко застосовувалося функціональне перенесення або поширення значення слова або творилися заново відповідно до «духу» української мови» [17, с. 520]. Закономірно, що українські мовознавці наголошують на тому, що надбання тогочасного термінофонду з різних галузей наук на сучасному етапі стає прикладом для наслідування. Як відзначає Л. Боярова, концептуальними положеннями того часу стали: основа кожної терміносистеми – власне національні слова; іншомовні терміни засвоювалися безпосередньо з мови-продуцента; у термінах дотримувалися співвідношення між прийнятою назвою та поняттєвим змістом; основні критерії нормативності мовних форм у термінології – системний та національний; сфера функціонування та сфера фіксування доповнювали одна одну, а «<...> обмежена кількість термінів, запозичених через російську мову і скалькованих з неї» мала виразний характер [4, с. 189-190].

Лексикографія означеного періоду репрезентує велику кількість термінологічних словників, що фіксували номени прескриптивної та дескриптивної норми як вияв уніфікації термінології. Серед тогочасних термінологічних словників привертає увагу «Російсько-український словник правничої мови» (1926 р.) за редакцією А. Кримського, до якого «увійшли <...> по змозі всі найпотрібніші для біжучої шоденної праці правника-практика слова, терміни та вирази» [15, с. 3]. Окрім зазначеного словника, для встановлення корпусу ТРПП були залучені науково-практичний коментар (1929 р.) [11], розвідки В. Бошко [1] та Г. Железнодорожського [7; 8; 9].

Терміноодиниці вилучено методом суцільної вибірки з Кодексу 1926 р. в проекції на наступні його редакції, а також у проекції на чинний SKU. Аналіз фактичного матеріалу дає підстави виокремити ядерні поняття ТРПП, що формують п'ять основних терміногруп:

1) «**учасники родинних відносин**»: *батьки* (словник А. Кримського – *батьки, батько-мати*; СТСМ – *батьки*); *батько* (словник А. Кримського – *батько*; СТСМ – *батько*); *мати* (словник А. Кримського – *мати*; СТСМ – *мати*); *діти* (словник А. Кримського – *діти*; СТСМ – *діти*); *родина* (словник А. Кримського – *родина, сім'я*; СТСМ – *сім'я*); *дружина, подружжя* (словник А. Кримського – *дружина, подружжя* (про одного з членів подружньої пари); СТСМ – *дружина, чоловік*);

2) «**опіка та піклувальництво**»: *опіка* (словник А. Кримського – *опіка*; СТСП – *опіка*); *піклувальництво* (словник А. Кримського – *піклування*; СТСП – *піклування*); *піклувальник* (словник А. Кримського – *піклувальник, старальник*; СТСП – *піклувальник*); *опікун* (словник А. Кримського – *опікун*; СТСП – *опікун*); *здійснювати опіку, заопікуватися* (словник А. Кримського не фіксує; СТСП – *опікуватися, опікування*); *поодинокю особа* (словник А. Кримського – *самітній, самотній*; СТСМ – *одинокю особа*); *підопічний* (словник А. Кримського – *що під опікою, заопікований; опіканець; опіканка*; СТСМ – *дитина, над якою встановлено опіку або піклування*);

3) «**державні установи та організації**»: *Центральна Опікунча Рада; Народний Комісаріят Соціального Забезпечення; Народний Комісаріят Народної Освіти; Народний Комісаріят Охорони Здоров'я; Народний Комісаріят Юстиції; Народний Комісаріят Внутрішніх Справ; Народний Комісаріят по військових справах; Народний Комісаріят Фінансів; Народний Суд; Округовий Виконавчий Комітет; Округовий ЗАГС; Округовий Суд; Місцевий Округовий Суд; профспілка; фабзавком; місцевком; комнезам; селянське товариство взаємодопомоги; осередок «Друг дитини»;*

4) «**подружжя**»: *одружіння* (словник А. Кримського – *одружіння, шлюб*; СТСП – *шлюб*); *цивільне подружжя; релігійний обряд (шлюб); одружіння чужоземців; подружній вік (шлюбний вік); обопільна згода; зареєстроване подружжя; одружуванці; розв'яз подружжя, розв'язання подружжя розводом (розірвання шлюбу); розвід; колишній дружина; нове одружіння; одружена особа; розводювані дружини; розведені;*

5) «**безвісно-відсутня або померла особа**»: *особа безвісно-відсутня; безвісна відгода місяця осілості; безвісне зникнення; підстава домислювати смерть від певної нещасливої пригоди; визнання особи безвісно-відсутньою; безвісна відсутність; близькі відсутньої особи; місце перебування відсутнього; колишня прописка; вірогідна звістка; прилюдне засідання; непереможні причини.*

Як свідчить аналіз, до ТРПП входила правничка термінологія, а саме:

– загальноюридичні терміни: *позовна заява; заводець спору* (чинний SKU – *позивач*); *законний представник; непрацездатність; безробіття* (чинний SKU не фіксує); *злиденні батьки*;

– терміни цивільного права: *недієздатна особа; дієздатна особа; марнотравець (марнотраптець); кредитор, неважні правочини;*

– терміни кримінального права: *кримінальна судимість; переслідування в кримінальному порядку.*

Значна частина терміноодиниць родинно-подружнього права – це загальноживана лексика, що зазнала термінологізації: *родина, дружина* (у значенні і чоловіка, і жінки), *батько, матір, діти, піклувальство, батьківство, шлюб* тощо. Привертають увагу терміни-новотвори, переважно віддієслівні іменники на зразок *засиновлення, задоочерення* та терміни-варіанти.

Тогочасна термінологія родинно-подружнього права хоча й пройшла стадію фіксації (терміни кодифіковані у правовому полі, лексикографічних джерелах та спеціальній науковій літературі), проте була недостатньо уніфікованою. На думку Л. Боярової, не завжди сфера фіксації є показовою для сфери функціонування, як і сфера функціонування не завжди може бути прикладом для наслідування [3, с. 21-22]. Сфера функціонування стає полем для відбору серед термінів-варіантів того номена, який би був унормований з точки зору правописних засад. До того ж наявність термінів-варіантів у сфері фіксації приводить до двох виявів норми: імперативної та диспозитивної (прескриптивної або дескриптивної).

Більшу частину термінів, що зафіксовано Кодексом 1926 р., знаходимо й у словнику за ред. А. Кримського, проте інколи словник ілюструє один варіант терміна, що є свідченням кодифікації, а Кодекс 1926 р. – словотвірний варіант як вияв прескриптивної норми: *мати* (словник за ред. А. Кримського) – *матиір* (Кодекс 1926 р.); *піклування* (словник за ред. А. Кримського) – *піклувальство* (Кодекс 1926 р.).

Акцентуємо увагу, що вияв дескриптивної норми є більш характерним явищем для ТРПП, що пов'язано з наявністю варіантів, серед яких зустрічаються уже для того часу власне українські номени або словотвірні варіанти скалькованого типу: *батьки, батько-мати* (словник за ред. А. Кримського) – *батьки* (Кодекс 1926 р.); *родина, сім'я* (словник за ред. А. Кримського) – *родина* (Кодекс 1926 р.); *одружіння, шлюб* (словник за ред. А. Кримського) – *одружіння* (Кодекс 1926 р.); *піклувальник, старальник* (словник за ред. А. Кримського) – *піклуваль* (Кодекс 1926 р.); *самітний, самітній, самотній, самотний* (словник за ред. А. Кримського) – *поодинок особа* (Кодекс 1926 р.); *що під опікою, заопікований, опіканець, опіканка* (словник за ред. А. Кримського) – *підопічний* (Кодекс 1926 р.); *померший, померлий* (словник за ред. А. Кримського) – *померлий* (Кодекс 1926 р.); *кредитор, віритель, позичальник, позичник* (словник за ред. А. Кримського) – *кредитор* (Кодекс 1926 р.); *безвісно-заподілий, пропавший* (словник за ред. А. Кримського) – *безвісно-відсутній* (Кодекс 1926 р.); *розведеник / розводка* (словник за ред. А. Кримського) – *розводювані дружини* (Кодекс 1926 р.).

У Кодексі 1926 р. найчастіше представлені словотвірні варіанти віддієслівних іменників (*одружіння – одруження* (у редакціях 1938 р., 1940 р. вживається лише варіант *одруження*, який не зафіксований словником А. Кримського); *опіка – заопікування, піклування – піклувальство; розв'яз подружжя – розв'язання подружжя розводом – розвід; вагітність – завагітнення; місце осілості – місце осідку*). Показове вживання розмовної форми поряд із терміном (*місце осілості – приписка, сільська рада – сільрада*).

Зіставний аналіз Кодексу 1926 року і чинного СКУ дає змогу виявити як спільне, так і відмінне у складі ТРПП та СТСП. Серед розбіжностей акцентуємо увагу на такому:

– зміна в семантиці термінів: термін *подружжя* (Кодекс 1926р.) означав шлюб (*розв'яз подружжя*), у чинному СКУ маємо значення подружньої пари; термін *дружина* (Кодекс 1926 р.) – один із членів подружньої пари (*право спільної власності дружин на майно*), чинний СКУ лише стосовно жінки;

– існування двох / одного термінів на позначення того самого поняття з урахуванням ознаки статі: терміни *засиновлення, задоочерення* (Кодекс 1926р.), *усиновлення* (чинний СКУ ілюструє звуження семантики), проте в сучасній доктрині права спостерігаємо запровадження парних термінів *усиновлення (удочерення)* відповідно до принципу гендерної рівності; термін *батьківство* (Кодекс 1926 р.), до речі, цей термін словник за ред. А. Кримського не фіксує, як не зафіксований він і словником Б. Грінченка [16], на противагу термінам *батьківство/материнство* (чинний СКУ).

– наявність у Кодексі 1926 р. терміна з особливим поняттєвим змістом: *приймак* – дитина, яку беруть у родину (Кодекс 1926 р.); нині маємо кілька співвідносних термінів, що відображають конкретизацію поняття: *дитина-сирота; дитина, позбавлена батьківського піклування*.

– з погляду сучасної мови значну кількість термінів Кодексу 1926 р. можна кваліфікувати як семантичні архаїзми (*годування – участь батька у витратах матері на годування дитини, тобто сучас. утримання*), лексичні архаїзми (*реченець – термін, артикул – стаття, рішенець – рішення, розпочин судового спору – відкриття провадження у справі, злиденні батьки, боронити права, чужоземна особа, зав'язане подружжя* (укладений шлюб)), словотвірні архаїзми (*схорона грошей, піклувальство*).

– відзначаємо значну кількість словотвірних варіантів із питомо українськими афіксами: віддієслівні іменники (*платій аліментів, заводець спору, одружіння*), прикметники на *-овий, -чий* (*кредитові установи, округовий виконавчий комітет, опікунча установа*), які в пізніших редакціях Кодексу про родину, опіку та подружжя і про акти громадянського стану 1938, 1940 рр. зникли або їх замінено на *кредитний, окружний, опікунський*. Зрозуміло, що так само в тексті документа зникли фонетичні варіанти (*ініціатива, матеріальний*), типові граматичні форми: *матери* (К. 1926), *матері* (К. 1938, 1940); *в позовному порядку* (К. 1926) – *в позовному порядку* К. 1938, 1940);

– зафіксовані архаїчні терміни, що не відбилися у чинному СКУ – *одружуванці, розводювані дружини*.

На підставі вищевикладеного підсумовуємо: Кодекс 1926 р. – законодавчий акт, що відображає кодифікування ТРПП як один із етапів формування сучасної термінології сімейного права. Термінологія родинно-подружнього права відбиває мовні та позамовні реалії, якими характеризувався зазначений історичний період у країні, серед яких найхарактернішим є відповідність тогочасним правописним нормам та орієнтація на власне мовні джерела формування.

Література:

1. Бошко В. Родино-подружнє право: підручник для вузів. Х.: Юрид. вид. НКЮ УСРР, 1929. 272 с.
2. Боярова Л. Імперативні та диспозитивні норми в українській термінології: моделі динаміки // Наукова термінологія нового століття: теоретичні і прикладні виміри: матеріали Міжнародної наукової конференції (Рівне, 15-16 вересня 2016 року) / [відп. ред. Л. Малевич]. Рівне: НУВГП, 2016. С. 43-49.
3. Боярова Л. Словникова кодифікація і термінологічна норма (90-і роки ХХ століття – початок ХХІ століття) // Українське мовознавство: міжвід. наук. зб. – Київ: Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2008. Вип. 38. С. 21-29.
4. Боярова Л. Українська термінологія і мовна політика // Збірник наукових праць Науково-дослідного інститут українознавства. К.: «Флоріант», 2006. Т. X. С. 187-195.
5. Гопанчук В. Сімейне право України: підручник. К.: Істина, 2002. 304 с. URL: www.ebk.net.ua
6. Дякович М. Сімейне право: навч. пос., 2-ге вид. випр. та доп. К.: Алерта, 2012. 552 с.
7. Железнодорожський Г. Аліменти. Х.: Юрид. вид. НКЮ УСРР, 1927. 67 с.
8. Железнодорожський Г. Подружжя та розвід. Х.: Юрид. вид. НКЮ УСРР, 1927. 88 с.
9. Железнодорожський Г. Родино-подружнє право в популярному викладі. Х.: Юрид. вид. НКЮ УСРР, 1929. 128 с.
10. Кодекс законів про родину, опіку та подружжя і про акти громадянського стану / Україна. Закони. 2-ге вид. офіц. Х.: Юрид. вид. НКЮ УСРР, 1927. 86 с.
11. Кодекс законів про родину, опіку та подружжя: Науково-практичний коментар. 1929. 163 с.
12. Кодекс Законів про родину, опіку, одруження і про акти громадянського стану: офіційний матеріал із змінами і доповненнями на 1 жовтня 1938 р. / Україна. Закони. К.: Юрид. вид. НКЮ УСРР, 1938. 162 с.
13. Кодекс законів про родину, опіку, одруження і про Акти громадянського стану. Офіційний матеріал із змінами і доповненнями на 1 лютого 1940 р. / Україна. Закони. Наркомюст УСРР. К.: Політвидав, 1940. 160 с.
14. Ромовська З. В. Українське сімейне право: підручник [для студ. вищ. навч. закл.] / Зорислава Ромовська. К.: Правова єдність, 2009. 500 с.
15. Російсько-український словник правничої мови / гол. ред. А. Кримський. К.: 1926. 236 с.
16. Словник української мови / Упор. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко: в 4-х т. К.: Вид-во Академії наук Української РСР, 1958.
17. Шевельов Ю. Нарис сучасної української мови та інші лінгвістичні студії (1947-1953 рр.). К.: Темпора, 2012. 664 с.